

- Kratz, S., and Merritt, E. (2011). Museums and the Future of Education. On the Horizon. 188-194.
- Mazrui, A. A., Dikiri, P. M., & Kafrawi, S. (2008). Globalization and Civilization: are They Forces in Conflict? Global Scholarly Publications.
- MBSDA (Middle Black Sea Development Agency), 2018. Amasya Province Culture and Tourism Sectoral Action Plan 2018-2023, Amasya, (<https://www.oka.org.tr/assets/upload/dosyalar/amasya-kultur-ve-turizm-eylem-planı.pdf>; in Turkish, Accessed June 10, 2021)
- Nalcioglu, Z.Z.B. (2018). The Convention for the Safeguarding Intangible Cultural Heritage and Museum: Approaches, Examples of Application, Risk Areas, Milli Folklor, 30(120), 131-139. [in Turkish]
- Oğuz, M.Ö. (2019). Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi. 3. Baskı. Ankara: Akçağ Publications. [in Turkish]
- Shouyong, P. (2008). Museums and the protection of cultural intangible heritage. Museum International, 60(1-2), 12-19.
- Toruk, F. (2005). Amasya Kentinin Fiziksel Oluşum Sürecin İçerisinde Saray Olgusu, Vakıflar Dergisi, 29, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. [in Turkish]
- Tuzcu, A. (2013). Amasya in Travel Books from the First Ages to the Republic, Ankara: Amasya Municipality Cultural Publications. [in Turkish]
- Urak, G. ve Aksulu, I. (2006). Documentation for Preservation of the Ferhat Water Canal in Amasya. Metu Journal of Faculty of Architecture, (2), 93-112.
- UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), 2003. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage-UNESCO Digital Library. (<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000132540> : Accessed June 10, 2021)
- Uraz, M. (1978). Halk Hikâyelerinin Kaynakları: Hüsrev ve Şirin-Ferhad ile Şirin Hikâyeleri. Türk Folklor Araştırmalar, (342), 8203-8206. [in Turkish]
- URL 1. Amasya Municipality Website: Museums (<https://amasya.bel.tr/muzelerimiz>; in Turkish, Accessed June 10, 2021)
- URL 2. Amasya Ferhat and Şirin Lovers Museum Promotional Film, Neva Production, 2013 (<https://www.youtube.com/watch?v=2cdv0vA-bvA>; in Turkish, Accessed June 10, 2021)
- URL 3. Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, Provincial Directorate of Culture and Tourism Webpage: Ferhat and Şirin Lovers Museum (<https://amasya.ktb.gov.tr/TR-243789/ferhat-ile-sirin-asiklar-muzesi.html>; in Turkish, Accessed June 10, 2021)
- Yılar, Ö. (2014). Halk Hikâvesi Olarak Ferhad ile Şirin. Ankara: Pegem Akademi. [in Turkish]
- Yoshida, K. (2004). The museum and the intangible cultural heritage. Museum International, 56(1-2), 108-112.
- Wróblewska, M. (2019). Museum Practices as Tools to (Re) Define Memory and Identity Issues Through Direct Experience of Tangible and Intangible Heritage. Heritage, 2(3), 2408-2416.
- Zobu, O. (2021). Amasya Municipality Directorate of Culture and Social Affairs, 2014-2020 Ferhat and Şirin Lovers Museum Visit Statistics (Private Interview).

РЕЗЮМЕ

Anatoliya geografiyasida mashhur bo'lgan "Ferhad ü Shirin" asari, Turk madaniyati tarixida donishmand bo'lgan Ali Shir Nevaiy tomonidan o'lmas sevgi hikoyasi sifatida yozilgan. Hikoya tabiiy ravishda yozma matnlardan og'zaki adabiyotga o'tishda ba'zi o'zgarishlarga uchradi va shuning uchun ko'plab farqlar paydo bo'ldi. Bu o'tish davrida hikoyaning tarixiy -geografik doirasi ham o'zgardi va u Anatoliyaga moslashtirildi. Amasya varianti bu xilma -xil shakllardan biridir. Ushbu tadqiqot Amasya turkumidagi voqea sodir bo'lgan joy haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etishga qaratilgan. O'tgan asrda jadal urbanizatsiya va vujudga kelgan globallashuv natijasida birinchi o'ringa qo'yilgan dominant madaniyat nomoddiy madaniy merosimizga, ayniqsa, sevgi hikoyalarmizga tahdid solmoqda. Muzeylar nomoddiy madaniy merosni avloddan -avlodga o'tkazishning samarali usullaridan biri bo'lganligi sababli Amasyada "Ferhat va Shirinni sevuvchilar muzeyi" tashkil etilgan. Tadqiqotda ushbu muzeyni umuman tanishtirish, uning tashkil topganidan buyon turizm-dagi o'rnini va faoliyatida kuzatilgan kamchiliklar muhokama qilinib, muzeydan yanada samarali va faol foydalanish g'oyalari berildi.

РЕЗЮМЕ

Шедевр, широко известный в анатолийской географии, "Ферхад ü Ширина" был написан как бессмертная история любви Али Шир Неваяи, человеком мудрости в истории турецкой культуры. История, естественно, претерпела некоторые изменения при переходе от письменных текстов к устной, и, следовательно, появилось множество вариаций. В этот переходный период исторические и географические рамки рассказа также изменились, и он был адаптирован к Анатолии. Вариант Амасьи - одна из этих различных форм. Это исследование было направлено на предоставление важной информации о месте, где произошла история в вариации Амасьи. Доминирующая культура, выдвинутая на первый план быстрой урбанизацией и зарождающейся глобализацией в прошлом веке, угрожает нашему нематериальному культурному наследию, особенно нашим любовным историям. «Музей любителей Ферхата и Ширина» был основан в Амасье в связи с тем, что музеи являются одним из эффективных методов передачи нематериального культурного наследия из поколения в поколение. Цель исследования - представить этот музей в целом, обсудить его место в сфере туризма с момента его основания и недостатки, обнаруженные в его работе, а также предложить идеи для более эффективного и активного использования музея.

SUMMARY

The masterpiece widely known in the Anatolian geography, "Ferhad ü Şirin" was penned as an immortal love story by Ali Şir Nevâyî, the man of wisdom in Turkish Cultural History. The story naturally underwent some changes in its transition from written texts to oral literature and hence many variations have emerged. In this transition, the historical and geographical framework of the story also changed, and it was adapted to Anatolia. The Amasya variant is one of these different forms. This study aimed to provide essential information about the place where the story took place in the Amasya variation. The dominant culture brought to the forefront by the rapid urbanization and emerging globalization in the last century has threatened our intangible cultural heritage, especially our love stories. The "Ferhat and Şirin Lovers Museum" was founded in Amasya in line with the fact that museums are one of the effective methods of transferring intangible cultural heritage from generation to generation. The study set out to introduce this museum in general, discuss its place in tourism since its foundation and the shortcomings observed in its operation and provide ideas for more effective and active use of the museum.

ХІХ ЭСІР ДІДАКТИКАЛЫҚ ЛІРИКАСЫНЫҢ ІЗЕРТЛЕНІҢҮІ

Т.Б.Орынбаев – таянч докторант

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекеттік университеті

Таянч сўзлар: дидактика, дидактик лирика, адабиётшунослик, адабиёт назарияси, қорақалпоқ адабиёти.

Ключевые слова: дидактика, дидактическая лирика, литературоведение, теория литературы, каракалпакская литература.

Key words: didactics, didactic lyrics, literary studies, theory of literature, karakalpak literature.

ХІХ эсір қарақалпақ классик поэзиясындағы дидактикалық қосықтарды ізертлеуде филология илимлерінің кандидаты Қ.Турдыбаевтың мийнетлерін атап өтіуі орынлы. Ол 2005-жылы «ХІХ эсір қарақалпақ әдебиатында дидактикалық қосықтар (жанрлық өзгешелігі хәм раўажланыу тарийхы)» деген темада кандидаттық диссертациясын қорғап шығады. Усы диссертация тийкарында 2009-жылы «Дидактикалық шығармалар – руўхый байлығымыз»

атамасындағы монографиясы жәрияланды. Монографияның илимий жаңалығы соннан ибарат, онда ізертлеуші ХІХ эсір қарақалпақ әдебиатындағы дидактикалық жанрға тийисли болған қосықтарды бөліп алып, олардың жанрлық өзгешелігін теориялық көзқарастан ашып беріуді мақсет етеді.

Дидактика сөзі грек тілінен (didaktikos) алынған болып, үйретіуші, тәлім беріуші дегенді аңлатады. Бул атама дәслеп ХVІІ эсирде Европада педагогикаға

байланыслы мийнетлерде қолланылған. Хәзирги уақытта бул атама басқа илимлер қатары әдебияттануы илиминде де «дидактикалық әдебият», «дидактикалық жанр» сыяклы терминлерде қолланылады.

Жанр көркем әдебияттың раўажланыуының хәр бир жана басқышында хәм усы жанрдағы хәр бир жеке шығармада қайта туўылады хәм жаңарып барады – деп жазған еди белгилли филолог-алым М.М.Бахтин. [1:120] Қарақалпақ әдебиятындағы дидактикалық поэзия қарақалпақ фольклорындағы хәм XIV-XVIII әсирдеги жыраў шайырлардың дәретиўшилигиндеги термелерде, толғауларда қәлиплесип барды. XIX әсир жазба әдебиятында дидактикалық қосықлар тематикалық хәм формалық жақтан раўажланды. Фольклорда ақыл-нәсият қосықлары кең жәмәәтке бағдарланған болса, классик шайырлардың дидактикалық қосықлары кең жәмәәтке хәм жеке шахсқа қаратылады.

Күнхожа, Әжинияз, Бердақ, Өтеш шайырлардың өмири хәм дәретиўшилиги бойынша арнаўлы изертлеген қәнигелердин китапларында дидактикалық жанрда дәретилген қосықлар улыўмалық бағдарда сөз етилген еди. Соның менен бирге, ақыл-нәсият мазмунын беретугын қосықлардың сиясий лирика ямаса философиялық лирика сыяклы улыўмалық терминлери менен аталыў жағдайлары да ушырасады.

Қ.Турдыбаевтың монографиясында дидактикалық жанрлар үш бапқа бөлип үйрениледі. Хәр бир бап өзиниң изертлениў максети хәм жобасы менен бири биринен ажыралып турады. Биринши бап «Қарақалпақ әдебиятында дидактикалық қосықлардың пайда болыў хәм қәлиплесий жоллары» деп аталады. Бул бапта дидактикалық жанрдың тарийхый хәм миллий көркемлик дәреклери кең түрде изертленген. Қарақалпақ классик шайырларының дидактикалық қосықларының тарийхый дәреклери анықлаўда Г.Н.Поспелов, Л.В.Чернец, В.Е.Хализев, И.Султон, Т.Бобоев, У.Туйчиев, У.Норматов, хәм басқалардың әдебий түр хәм жанрлар ҳақындағы теориялық билимлери есапқа алынған. Соның менен бирге, халық аўызеки дәретпелериндеги нақыл-мақаллар, термелер хәм толғаулар, XIV-XVIII әсирдеги жыраў шайырлардың термелери, толғаулары XIX әсир қарақалпақ әдебиятындағы дидактикалық қосықлардың миллий көркемлик дереклери сыпатында талқыға тартылады.

Әдебиятшы алым Қ.Жәримбетов XIX әсир қарақалпақ лирикаларының жанрлық өзгешеликлерин үйрене отырып, дидактикалық лирикаларды «мазмун бойынша ажыралатуғын қосықлар» дың түрине киритеди [2:63-79]. Қ.Жәримбетов Бердақ шайырдың дидактикалық қосықларын илимий очерк көлеминде арнаўлы изертлеген еди [3:3-22].

Қ.Турдыбаевтың монографиясында Қ.Жәримбетовтың дидактикалық қосықларды изертлеўдеги илимий хәм методологиялық жуўмақлары итибарға алынған.

Жумыстың екнши бабы дидактикалық қосықлардың жанрлық өзгешелигин изертлеўге қаратылған. Дидактикалық қосықлардың Шығыс классик әдебиятындағы дидактикалық шығармалар менен идеялық хәм көркемлик байланыслары тарийхый-филологиялық хәм салыстырмалы-типологиялық методлар тийкарында изертленеди. Ҳақықатында да, Шығыс классик әдебияты дәстүрлери XIX әсир қарақалпақ шайырларының дәретиўшилигинде айқын көзге тасланады. Әдебиятшы қәнигелер К.Мәмбетов, Х.Ҳамидов, К.Қурамаевлардың илимий жумысларында әдебий тәсирлер кең түрде үйренилген.

Әдебиятлар

1. Бахтин М.М. Собрание сочинений в семи томах. Т. 6. -Москва: Русские словари языка славянской культуры. 2002.
2. Жәримбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қәсийетлери хәм раўажланыў тарийхы. -Н.: «Билим», 2004.
3. Жәримбетов Қ. Бердақтың нәсиятлары – бизиң руўхый ғәзийнемиз. -Нөкис: ҚР «Руўхый мәдениет хәм ағартыў» жәмийетлик орайы. 1998.
4. Мәмбетов К. Әжинияз. -Нөкис: «Билим», 1994.
5. Турдыбаев Қ. Дидактикалық шығармалар – руўхый байлығымыз. -Нөкис: «Билим», 2009.

РЕЗЮМЕ

Мақолада XIX аср қарақалпақ адабиетинде дидактик лириканың тадриқ қилиниш ҳолати ўрганилади. Ушбу муаммо мақолада адабиетшунос олим К.Турдыбаевның тадриқотлари асосида қўриб чиқилған.

РЕЗЮМЕ

В статье изучается состояние изученности дидактической лирики в каракалпакской литературе XIX века. Данная задача в статье рассматривается на основе исследований литературного ученого К.Турдыбаева.

Қ.Жәримбетов дидактикалық қосықлардың идеялық мазмунын бағалай отырып, төмендеги темаларға ажыратқан еди. Жәмийеттин социаллық жақтан әззи қатламына (ғәрип-қәсерлерге, жетим-жесирлерге) дыққат қаратыў, Ҳадал неке хәм шаңарақ қурыў, Жақсы адам хәм жаман адам арасындағы парық мәселеси, Мийнет мәселеси.

Қ.Турдыбаевтың монографиясында Қ.Жәримбетовтың жоқарыдағы жиклеўлери басшылыққа алынған. Изертлеўши тек усы темалардың шеңберинде қалып қоймаған. Дидактикалық қосықлардың тематикалық бағдары еле де кең екенлигин дәдиллеп, жаңа темалар менен толықтырады. Мысалы, Уатанды, туўылған жерди сүйиўге бағдарлаў, Ата-ананы хұрмет қылыў хәм басқалар.

Монографияның үшінши бабында дидактикалық лирикалардың көркемлик өзгешелигине дыққат қаратылған. Изертлеўшиниң қосық қурылысы теориясының талаплары тийкарында алып барған таллаўлары мақуллаўға турарлық.

Классик шайырлардың поэзиясына арналған көпшилик мийнетлерде қосық қурылысына анаў яки мынаў дәрежеде кеўил аўдарылған. Әсиресе, XX әсирдин 80-жылларынан баслап классик шайырлардың поэзиясындағы нақ поэтикалық мәселелерди изертлеў кең өрис алды.

Классик шайырлардың ишинде Әжинияз поэзиясының қосық қурылысы өзиниң өзгешеликleri менен ажыралып турады. К.Мәмбетовтың еслетип өткениндей, Әжинияздың дәретиўшилигинде 8 буўыннан 16 буўын арасындағы қосықлар бар [4:134]. Басқа шайырлардың поэзиясында 16 буўыннан ибарат қатарларды ушыратпаймыз.

Биз сөз етип отырған монографияда да дидактикалық қосықлардың формалық өзгешеликлерин ашып берийде жоқарыдағы қәнигелердин теориялық жуўмақларын есапқа алынған.

Изертлеўши дидактикалық лирикалардың формалық қәсийетин изертлегенде фольклорлық нақыл-мақал хәм термелер менен салыстырады. Олар арасындағы уйкас, бәнт хәм буўын саны арасындағы айырмашылықларды мысаллар тийкарында дәлиллейди. «Халықтың хәм жыраў шайырлардың терме-толғаулары шубыртпа қатарлардан ибарат болып келген болса, классик шайырларымыз бул форманы өзгертип жиберди. Олардың дидактикалық қосықлары төрт қатардан бир бәнтке биригип, көпшилик жағдайда а, а, а, б тәризинде уйкасқа түсип мурабба формасында жазылған.» [5:99].

Қ.Турдыбаев классик шайырлардың дидактикалық қосықларында троплар хәм стилистикалық фигуралардың қолланылыў өзгешелигине айрықша дыққат аўдарады. Олардың мазмунға қатнасын, ой-пикирди тереңлестирийдеги әҳмийетин илимий таллаўлар тийкарында ашып береді.

Монографияда дидактикалық қосықлардың теориялық тәреплери жетерли дәрежеде изертленеди.

Жуўмақластырып айтканла. Қ.Турдыбаевтың монографиясында XIX әсир қарақалпақ әдебиятындағы дидактикалық лирикаларилимий теориялық көзқапастан тепен үйренилген. Дидактикалық лирикалардын жанр сыпатында қәлиплесийинле фольклорлық әдебияттын. XIV-XVIII әсирдеги жыраў-шайырлардын әлебий мийпасларынын. Шығыс классик әдебияты (апаб. парсы. түркый әдебияты) хәм линий әдебиятлардын тәсирин кен түрде изертленген. Сонын менен бирге. дидактикалық лирикалардын жанрлық өзгешелиги форма хәм мазмун бирлигинде талкыланған.